
godsdiensten en culturen juist de superioriteit van hun vrijzinnig protestantisme poogden aan te tonen.²⁵

Het slot van *Het Calvinisme* over het zuiver spannen van de harp in afwachting van de Geest Gods moet niet al te irenisch worden begrepen. Er zal strijd geleverd worden tussen de verschillende levensbeschouwingen, waarbij de sterkste zal winnen. De kracht van het calvinisme is gebaseerd op ‘bloedmenging’ (28), die volgens Kuiper de fysieke basis voor alle hogere ontwikkeling vormt. Kijkend naar de praktijk van het kruisen van plantenrassen, ‘is het niet moeilijk in te zien, dat de bijeenvoeging van natuurkrachten, die over twee of drie stammen verdeeld zijn, leiden moet tot hogere krachtsontwikkeling’ (29). De bloedmenging speelde in het oude Babylon nog een geringe rol en bereikt onder de calvinistische volken en met name in Amerika haar hoogtepunt. Deze biologische – misschien wel sociaal-darwinistische – argumentatie wordt dan gecompleteerd met de opmerking dat het calvinisme spontaan uit het volk zelf is opgekomen. Het is uiteindelijk de burgerij en in het bijzonder de groep der “kleine luyden” aan wier moedig initiatief een Willem de Zwijger het welslagen van zijn onderneming dankt’ (31).²⁶ De overwinning op de Spaanse overheersing is een vrucht van het calvinisme. De constitutionele burgerrechten zijn door het calvinisme veroverd en ook de bloei van wetenschap en kunsten, handel en nijverheid, filantropie en democratie is aan deze beweging te danken. Het is opvallend dat Kuiper deze gebieden (met name economie, onderwijs en het sociale leven in brede zin), waarop het calvinisme invloedrijk was en hij zelf ook initiatieven ontplooipte wel noemt, maar niet uitdrukkelijk thematiseert.

III. Karakter en invloed van het Calvinisme (tweede tot en met vijfde lezing)

In het – boven besproken – eerste en het zesde hoofdstuk van *Het Calvinisme* worden de plaats en de superieure positie van het calvinisme in de geschiedenis door middel van vergelijking met andere levensbeschouwelijke stelsels en beginselen nader bepaald. Het tweede hoofdstuk zet uiteen wat voor soort religie het calvinisme nu precies is. Daartoe stelt Kuiper een aantal vragen, zoals: ‘gaat het om God of om de mens?’, ‘omvat deze religie een deel van de mens of heel ons leven?’ en ‘is ze rechtstreeks of onmiddellijk?’. Dit is een typisch moderne aanpak en niet toevallig verwijst Kuiper direct aan het begin van zijn analyse – zonder verder overigens nadere specificaties te geven – naar de ‘nieuwere godsdienstfilosofie’.²⁷ Deze kritiseert hij weliswaar, maar hij neemt haar methode over. Hij geeft andere antwoorden dan veel godsdienstwijzgeren, maar evenals zij argumenteert hij op grond van de menselijke sub-

²⁵ Een voorbeeld zijn hier de *Gifford Lectures* die C.P. Tiele in de jaren 1899-1900 in Schotland hield; vgl. A.L. Molendijk, *The Emergence of the Science of Religion in the Netherlands* (Leiden 2005), 143-179.

²⁶ Vgl. ook de jongensboekachtige, *tear-jerking* beschrijving van het beleg en ontzet van Leiden (102-103), de stad waar Kuiper theologie gestudeerd had. Misschien veronderstelde hij ook dat zijn toehoorders bekend waren met Leiden als stad van de Pilgrim Fathers.

²⁷ Gezien het feit dat Kuiper weinig verwijst, is het lastig te achterhalen op wie en op welke literatuur hij zich baseert. Kuipers studietijd in het ‘moderne’ Leiden lijkt hier een vruchtbaar veld van onderzoek, waarmee ik niet wil ontkennen dat hij ook later theologische literatuur van verschillende snit goed bijhield; cf. Kuiper, *Encyclopaedie der Heilige Godgeleerdheid*, 3 delen (1894), tweede, herziene druk (Kampen 1908-1909).